

**ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРАДИЦІЙНИХ МОТИВІВ
У ДРАМАТИЧНИХ ПОЕМАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

У статті аналізується використання Лесею Українкою загальнокультурних сюжетів і мотивів при написанні її драматичних поем. З'ясовується, які характерні особливості притаманні творам поетеси, в основу котрих покладені традиційні мотиви й образи, які причини спонукали авторку до різних інтерпретацій і яке місце належить їм у писемній спадщині Лесі Українки.

Звернення до традиційних легендарно-міфологічних та історичних сюжетів є прикметною рисою неоромантизму, оскільки протосюжетні структури мають здатність акумулювати досвід буття людства. Сюжетнообразний пласт, яким володіє література, здатен до інонаціонального і часового повторення, набуваючи щоразу іншого змістово-семантичного тлумачення. Традиційна структура з її комплексом етико-психологічних характеристик минулого, застосована щодо сучасних реалій, насущних проблем і процесів, розкриває у них глибинні тенденції, підкреслюючи тим самим позачасовість, універсальність цих сюжетів. Як влучно зазначив літературознавець Ф. Фюман, "міф (як традиційна структура. – М.Я.) дає можливість порівняти свій індивідуальний досвід <...> з моделями досвіду загальнолюдського" [1: 3]. Психологічну тканину архетипів дослідив К. Юнг у праці "Архетип і символ", відзначаючи, що архетипи "є формульованим підсумком величезного типового досвіду цілого ряду предків; це, так би мовити, психологічний залишок незліченних переживань одного й того ж типу. Узагальнено відображаючи мільйони індивідуальних переживань, вони дають у такий спосіб єдиний образ психологічного життя, розчленований і спроектований на різні обличчя міфологічного пандемоніуму.<...> У кожному з цих образів кристалізувалася частина людської психіки і людської долі..." [2: 283].

Велику роль у появі звернень однієї культурної традиції до елементів іншої відіграє схожість у національному, соціальному, психологічному контексті, що спонукає до активних пошуків того чи іншого суспільно-культурного формування подібних сюжетно-образних мотивів у інших культурогенних утвореннях. Важливим у цьому плані є твердження М. Бахтіна, який відзначив, що "чужа культура тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше і глибше... За такої діалогічної зустрічі двох культур вони не зливаються і не змішуються...але вони взаємозбагачуються" [3: 507-508]. Поліетнічність функціонування традиційних структур мотивується як високим художньо-естетичним рівнем сюжетів, так і універсальністю проблематики.

Драматичні поеми Лесі Українки релігійно-міфологічного, історичного змісту є видатним явищем у сучасній літературній обробці сюжетів світової літератури. Варто зазначити, що мало не всі її драми написані на основі традиційних структур. У статті "Утопія в белетристиці" поетеса виявляє помітне зацікавлення цією проблематикою і пише, що "ми не можемо розуміти прийдешності з погляду невідомих нам прийдешніх людей, ми не можемо її розуміти тільки з нашого теперішнього погляду" [4: 175]. У даній практиці Леся Українка розв'язує проблему хронологічної дистанції між минулим і сьогоденням, оскільки утопія – це відтворення майбутнього, твори на історичну тематику – минулого. Тому неможливо, стверджує поетеса, щоб "хтось написав би таким способом історичний роман, побутову картину минулого, зробивши центральною фігурою людину нашої доби, пересажену чисто механічно "за сто років", або умістив би в сучасну нам обстановку середньовічну чи біблійну фігуру" [4: 176]. З великих загальнокультурних надбань світової літератури Лесі Українці найбільш імпонували біблійні, а також античні мотиви, де реалізується широка сюжетно-образна, ідейно-естетична палітра художнього світу письменниці. Біблійна проблематика, особливо ранньохристиянські мотиви, охоплює чи не половину усєї драматургічної спадщини Лесі Українки, "зорієнтованої на символічне відображення тодішньої реальної дійсності як у плані суспільно-національних, так і етико-філософських її компонентів" [5: 5]. У драматургії поетеси помітна співзвучність минувшини і сучасності, даються спроби поєднання проблем філософії, історії з патріотичною тематикою, і тут дуже чітко виокремлюється проблема "Леся Українка і неоромантизм". При цьому вона застосовує цікаву поетику: "змішування різних аспектів реальності з мотивами давньої історіософії, особливо ж античної і біблійної, символічного жонглерства сьогоденням та великою історичною перспективою, врешті гіперболізації і перетворення сьогодення в щось таємниче і вагоме" [6: 34].

Оце поєднання часових проміжків, весь цей історизм найкраще реалізується неоромантичним типом художньої творчості, бо, як вказує А. Войтюк, "суто епічна природа реалістичного історичного роману таких "вольностей", як правило, не допускає" [7: 13]. Завдяки осучасненню в драматичних поемах Лесі Українки давноминулих подій, твори набувають неабиякої художньої та життєвої

переконливості, тим паче, як писала поетеса, що "навіть псевдокласичні автори творили часом живі типи та сцени, коли їм траплялося знаходити справді близькі аналогії між якимись подіями давніх часів і сучасного їм, авторам, життя" [4: 172].

Романтичному типу творчості, що ґрунтується на художньому поєднанні минулого й сучасного, часовій трансформації образів і характерів, жанрово найбільш імпонує форма драматичної поеми. У ній робляться, як зазначає М. Гуляєв, "широкі узагальнення, з минулого використовуються певні уроки для сучасного. Звернення до історії, до переказу має тут цілком конкретні, сучасні цілі" [8: 136]. Неоромантична драматична поема передбачає посилення психологізму, значна роль відводиться індивідуалізації образу, бо звернення письменника до драматичної поеми зумовлюється необхідністю змалювання яскравої, непересічної, сильної особистості. Це був новий крок романтичної у своїй основі драматургії, який кардинально відрізнявся від засадничих положень романтизму початку ХІХ століття, що стверджувала у своїй статті "Новейшая общественная драма" і Леся Українка, пишучи, що "романтическая драма в начале XIX века, разрабатывая тему борьбы против среды, освещала всесторонне только личность, а среду, если она представлялась в виде толпы, изображала какой-то темной, однообразной, хотя подчас капризной стихией" [9: 231]. Якраз Леся Українка в нашій літературі найповніше представлена жанром неоромантичної драматичної поеми. До честі письменниці слід наголосити на тому, що, як зазначила Л. Дем'янівська, "вся світова і вітчизняна художня практика доводить, що лише поодинокі "сміливці" зверталися і звертаються до цієї складної форми. І вже зовсім винятковим є факт, коли поет довго працює у цьому жанрі, творячи, по суті, свою модифікацію форми" [10: 15]. А звернення до цих творів якнайповніше уможливує розуміння особливостей художнього методу, естетичних поглядів Лесі Українки-неоромантика.

Проблематика драматургії Лесі Українки дуже широка. Переважно з біблійною темою пов'язана проблематика драматичних поем морально-етичного характеру, де розробляються новозавітні євангельські сюжети: "Одержима", "В катакомбах", "На полі крові". Ці твори об'єднує спільна ознака прикладу високої жертвовності, свідомого несення хреста, самопожертви, активного й пасивного ставлення до життя, різного роду морально-етичних цінностей. Проте головне завдання Лесі Українки полягало не в тому, щоб описати в достовірній точності життя людей минулих часів. Так звані традиційні сюжети письменниці трансформувала відповідно до власних задумів та ідей, у тісній залежності від суспільно-національних та естетичних проблем. Отже, наступне проблемне коло традиційних сюжетно-тематичних структур апелює до філософсько-світоглядного комплексу проблем, часто співвіднесеного із суперечливими тенденціями як суспільного, так і індивідуального-особистісного буття. Ця проблематика зреалізована в драматичних творах "Кассандра" та "Камінний господар", кожен з яких представляє окрему художньо-естетичну та суспільно-історичну площину тематики світової літератури.

Звернення літератури ХХ століття до легендарно-міфологічних зразків минулого спрямоване на зближення з національно-історичними реаліями епохи. Нова інтерпретація традиційної структури має відповідати принципам розвитку образів в інших загальнокультурних реаліях, при цьому унеможливується деградація головних сюжетних особливостей традиційного матеріалу. "Володіючи в багатьох моментах значною базою людства, традиційні сюжетно-тематичні та образні категорії в умовах інших історичних, національних реалій на перших етапах мають тенденцію до зближення і взаємодії та пристосувань в умовах іншого середовища з перспективою виходу на вищі шаблі рецепції і формування дійсності" [5: 4].

Питання про роль і значення традиційного сюжету (мотиву) у творчості Лесі Українки зовсім не нове. Воно виникло відразу ж, як тільки виявилась певна послідовність у зверненні письменниці до тем із старовинного світу, і стало приводом для закидів у байдужості авторки до української проблематики та, відповідно, непопулярності її творів серед ширшої публіки. А. Ніковський у відомій статті "Екзотичність сюжету і драматизм у творах Лесі Українки", опублікованій у 1913 році, вже після смерті письменниці, був одним з перших, хто поставив собі за мету належно розібратися в цьому. Ключовою для автора статті була теза про принципову відмінність драми Лесі Українки від так званої "драми життя", квінтесенція якої завжди ґрунтується на послідовному розвитку реальних подій. У поетеси якраз навпаки: "в душі письменниці виникає, живе й розвивається певна проблема, яка-небудь з одвічних проблем, що тривожать душу людини, і письменниця шукає певної схеми, в якій [би] та проблема викристалізувалась" [11: 60]. А. Ніковський робить висновок, що сам факт звернення Лесі Українки до екзотичних тем є виявом оригінальності, тобто тим що вирізняє її насамперед з-поміж українського письменства, і пояснює його як загальними, властивими людству споконвіків, так і особистими причинами, зокрема, слабким здоров'ям поетеси та її далекими мандрівками, які, мовляв, не давали можливості глибше пізнати реальне життя та побут рідного народу. Інакше кажучи, проблема традиційного сюжету, по суті, підмінювалась проблемою "українськості" авторки, зсувалася у площину патріотичної риторики. Така риторика цілком зрозуміла, коли, наприклад, М. Свшан зауважував, що, "вглиблюючись в душу старинного грека чи

гебрея, вона [Леся Українка] думала про Україну, серцем була при нас" [12: 160]. Але погодьмося і з тим, що для розуміння способів функціонування традиційних сюжетів у драмах Лесі Українки подібні формулювання додають небагато.

Значно цікавішою, на наш погляд, тут видається думка про відмінність драми Лесі Українки від згадуваної уже "драми життя". Якщо під "драмою життя" розуміти реалістично-побутову чи навіть "староромантичну" (скажемо так) драму, то звісно, що йдеться, кажучи словами І. Франка, про "старе" й "нове" в українській літературі, у драматургії зокрема. Тобто про різні способи художнього мислення. Якщо "драма життя" зосереджена на тому, як під впливом об'єктивних чи суб'єктивних умов народжуються й функціонують ті чи інші явища людської психології чи моралі, то для нової, неоромантичної (чи модерністської) драми зовсім не важливий реальний причинно-наслідковий перебіг подій. Тому й побутові деталі, й історична достовірність факту чи події тут відіграють, сказати б, другорядну роль. Важливо не те, що відбувається, а те, як переживаються факти, події, деталі незалежно від того, чи вони реальні, чи вигадані. З цього погляду питання про знання чи незнання Лесею Українкою реального життя й українського побуту, звичайно, втрачає сенс. Можна сказати навіть більше: щоб надати зображуваним фактам і подіям, особливо давноминулим, достовірності чи, як каже А. Ніковський, ймовірності, треба насправді не лише добре знати їх, а й уміти осмислити, узагальнити, поставити в широкий контекст людської історії і культури.

Відсуення подієвості на другий план, що для драми Лесі Українки можна вважати очевидним, значною мірою проливає світло і на проблему традиційного сюжету. Іншими словами, якщо подієвість не відіграє провідної ролі, то, відповідно, і значення традиційного сюжету у творі невелике. О. Дорошкевич вважав, що сюжети з життя давніх євреїв, вавилонян, греків, римлян, іспанців – "це тільки зовнішнє тло, потрібне поетесі для того, щоб одійти од деталей сучасного побуту і тим усю увагу скерувати на поглиблення психологічної боротьби героїв. От у цій психологічній, – наголошував він, – головній частині своїх поем Леся Українка глибоко сучасна, розв'язуючи найпекучіші проблеми українського суспільства своєї доби" [13: I: 283].

Очевидно, поняття "зовнішнє тло" (чи "схема", за словами А. Ніковського) у цьому випадку недостатньо, щоб передати увесь спектр художньо-семантичних відтінків, пов'язаних з традиційними сюжетами. Передусім тому, що не завжди йдеться про власне сюжет: тут і мотиви, й образи, окремі алюзії, ремінісценції чи й просто "теми з життя", безвідносно до будь-яких відомих "мандрівних" сюжетів. Відповідно до цього можна говорити і про різні рівні співзалежності між традиційним та авторським у художній структурі творів Лесі Українки. Однак важливою у наведеній цитаті видається думка про те, що "головна частина" твору, його суть, авторський задум, те, для чого він написаний взагалі, лежить у сфері психологічній і що, отже, драматизм народжується не з перебігу подій, не з сюжету, навіть не з контрасту думок (як вважав А. Ніковський), а з пристрасті, з нестримного почуття людської гідності, критерієм якої виступає внутрішня свобода людини як несприйняття будь-якої неволі – національної, соціальної, політичної, релігійної, моральної, психологічної і т.д. Такими "пристрасними типами" в Лесі Українки є Кассандра, Міріам, раб-неофіт та інші герої.

Створюючи свої драматичні поеми на біблійну тематику, поетеса користувалася не лише Біблією, а й науковою літературою про історію давніх цивілізацій, що допомогло їй правдиво змалювати давноминулі реалії. Леся Українка розробляла біблійні мотиви у тісному зв'язку з болючими проблемами тієї доби – національними, етико-філософськими, духовно-світоглядними тощо. Драматичні поеми на біблійну тематику – "Одержима", "В катакомбах", "На полі крові" – відзначаються проблематикою морально-етичного характеру. Ці твори з новозавітними євангельськими сюжетами об'єднує спільна ознака прикладу високої жертвовності, свідомого несення хреста, самопожертви, активного й пасивного ставлення до життя, різного роду морально-етичних цінностей.

Проблемне коло драм "Кассандра" і "Камінний господар" апелює до складного філософсько-світоглядного комплексу проблем, часто співвіднесеного із суперечливими тенденціями як суспільного, так і індивідуально-особистого буття.

Розроблення Лесею Українкою теми пророчиці Кассандри мало свою далеку передісторію. Відомо, що про Кассандру йдеться в одинадцятій пісні "Одіссеї" і тринадцятій "Іліади" Гомера, де згадується про її пророчий талант та загибель. Є окремі відомості про героїню у Вергілія, Есхіла (трагедія "Агамемнон") та Евріпіда ("Троянки"), але цей образ представлений тут зовсім не основним. Також і надалі образ Кассандри у світовій літературі культивувався спорадично і неповно, і причиною цього було передусім те, що відносно недостатня подієва насиченість міфу унеможливлювала розвиток гострого драматичного конфлікту. До цього непростого образу література ґрунтовніше звертається у XIX ст., коли у художньому творі починає посилюватись увага до психології героїв.

"Кассандра" Лесі Українки була репрезентаційною ключовою на той час серед західноєвропейської філософсько-політичної думки про "почуття метафізичної анемії" людини супроти негативних

чинників суспільного буття. Важливо саме тут буде відзначити оті відмінності світосприйняття й світорозуміння поміж західноєвропейською та українською загальнокультурною традицією. Ідучи за І. Кантом та А. Шпенглером, західна традиція вибрала шлях на подолання межі між буттям людини і світом, суспільством. У західноєвропейській літературі протестує відособлена від довколишньої дійсності особистість, а в українській – тобто у драматичній поемі Лесі Українки – ця особистість більш чи менш співвідноситься й вступає у взаємини з навколишньою дійсністю, точніше, як відзначив В. Ягченко у своїй статті "Український неоромантизм і західноєвропейський модернізм: діалог трагедій і сув'язь культур", – "у драмі Лесі Українки "Кассандра" через образ головної героїні сама неблаганна космічна сила протестує проти свого статусу відчуженості од людини, байдужості до її долі. Не тільки людина прагне гармонії з Долею, з Вічністю, а й навпаки – Вічність болісно переживає свою відчуженість від людини" [14: 23]. Тому надалі, як стверджує дослідник, ці два види загальнокультурної традиції ніби доповнюють одна одну. Можуть вони також об'єднуватись і своєю неподібністю, зокрема, у плані змістовому, але водночас тісно пов'язує їх спільна трагедійність. Отже, перейнявши традиційний сюжетний мотив античного міфу, Леся Українка створила жанрово-своєрідний високохудожній твір, де тонко розкрила психологію героїв, пов'язуючи його з актуальними етико-філософськими реаліями свого часу.

Своєрідною трансформацією легенди про севільського спокусника й невтомного шукача пригод Дон Жуана є драматична поема Лесі Українки "Камінний господар". У світовій літературі, зокрема впродовж ХІХ століття, склалася певна варіація традиційного героя. Екзистенційні засади буття героя виявляться вершиною земних почуттєвих насолод. Уже на початковій стадії функціонування образу його світоглядні й онтологічні статуси спрямовані до певної двоякості, і, як зазначав А. Нямцу, "з одного боку його поведінка і спосіб мислення визначаються традиціями феодално-лицарського побуту, з другого – своєю внутрішньою свободою й емоційною розкутістю Дон Жуан насправді заперечує сутність норми етносу, що сформував його" [15: 24].

Першим твором серед усіх пізніших літературних модифікацій була драма іспанця Тірсо де Моліно "Севільський ошуканець, або Кам'яний гість". Іспанський тип Дон Жуана в італійській літературній традиції постає комічним веселуном, із запереченням і відкиданням моральних та релігійних норм. У Франції ця тема має вже значне соціальне забарвлення; ще виразніше негативні риси спокусника виявляються в англійській літературі. Німецька літературна традиція зображає його як втілення романтичного шукача вищих ідеальних цінностей.

Леся Українка задум своєї драми трактувала таким чином, що головним моментом тут є перемога кам'яного, тобто консервативного, начала, що асоціюється з Командором, над дуалістичною душею героїні донни Анни. У цілому твір порушує вічні екзистенційні проблеми протиборства мрії і реальності, свободи і консерватизму, інтуїтивного відчуття та інтелекту, і, як зазначав Я. Розумний, "це антитетично-цілісне світосприйняття Лесі Українки зробило драму "Камінний господар" твором особистих травм та глибоких філософічних узагальнень. У ньому психологічна проникливість автора в комплексний світ своїх героїв, тонка іронія над їх поведінкою, майстерне сплетення антитез чуття й мислі та стильовий аскетизм" [16: 24]. Оригінальність трактування теми українським автором співвідносне із засадними положеннями українського літературного модерну.

Слід наголосити, що постання в символічно-алегоричному трансформуванні традиційних сюжетно-тематичних структур світової літератури із комплексом морально-етичних, суспільно-історичних та загально-філософських питань прямує до їх тісного об'єднання і взаємопереходу, тим паче, що ця "взаємопроникність" і є основою драматичних творів Лесі Українки, в якому чітко вимальовується увесь спектр художньо-естетичних устремлінь письменниці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Фюман Ф. Два рассказа на античные сюжеты // Иностранная литература. – 1998. – № 12. – С. 3 – 8.
2. Юнг К. Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991. – 386 с.
3. Бахтин М. Литературно-критические статьи. – М.: Худ. лит. – 1986. – 543 с.
4. Українка Леся. Утопія в белетристиці // Леся Українка. Зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 8. – С. 170 – 175.
5. Сулятицький М. Особливості трансформації загальнокультурної традиції в драматичних поемах Лесі Українки // Дивослово. – 2000. – № 11. – С. 4 – 6.
6. Козак С. Неоромантизм Лесі Українки // Вісник АН України. – 1992. – № 5. – С. 33 – 37.
7. Войтюк А. Природа історизму Лесі Українки // Радянське літературознавство. – 1984. – № 5. – С. 29– 32.
8. Гуляев Н. Теория литературы. – М.: Высшая школа. – 1977. – 278 с.
9. Українка Леся. Новейшая общественная драма // Леся Українка. Зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 8. – С. 230 – 234.
10. Дем'янівська Л. Українська драматична поема. – К.: Вища школа. – 1984. – 159 с.
11. Ніковський А. Екзотичність сюжету і драматизм у творах Лесі Українки // Українська мова та література. – 2005. – Ч. 7. – С. 3 – 9.

12. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Упор., перед. та прим. Н. Шумило. – К.: Основи. – 1998. – 658 с.
13. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – К.: Наукова думка, 1976. – Т. 5. – 337 с.
14. Ятченко В. Український неоромантизм і західноєвропейський модернізм: діалог трагедій і сув'язь культур // "Кассандра" Лесі Українки і європейський модерн.: Збірник наукових праць. – Остріг. – 1998. – С. 21 – 34.
15. Нямцу А. Загальнокультурна традиція у світовій літературі. – Чернівці: Рута. – 1997. – 302 с.
16. Розумний Я. Українськість Дон Жуана в по "Камінний господар" // Дивослово. – 1995. – № 2. – С. 22 – 25.

Матеріал надійшов до редакції 15.01. 2009 р.

Ярош М. А. Трансформация традиционных мотивов в драматических поэмах Леси Украинки.

В статье анализируются характерные особенности, присущие тем произведениям поэтессы, в основе которых лежат общекультурные мотивы и образы. Выясняются причины, заставившие автора обратиться к созданию таких творческих интерпретаций, а также то, какое место они занимают в поэтическом наследии Леси Украинки.

Yarosh M. A. Transformation of Traditional Motives in Dramatic Poems of Lesya Ukrainka.

In the article idiosyncrasies, inherent to those works of poetess are analyzed, in base of which general-cultural motives and images lay. Reasons, forcing author to address to writing of such creative interpretations are found out, and also then, they occupy what place in poetic heritage of Lesya Ukrainka.